

KABÁN ANNAMÁRIA

A MAGYAR NYELVŰ TUDOMÁNYOSSÁG KEZDETE

A magyar irodalmi írásbeliség első korszaka az 1530-as évekig, az első magyar nyelvű nyomtatványok megjelenéséig tart. Erre a korszakra a középkori kultúra egyetemessége, a művészet, irodalom és tudomány sajátos egysége jellemző. Jelentős ez a korszak, hiszen az elején alakul ki a magyar nyelvű irodalmi írásbeliség, születnek első szövegemlékeink. Az iskolázás fejlődésével, a pécsi (1367), majd az óbudai (1384) egyetem létrehozásával megszorodnak a könyvek az országban. Számbelileg növekedik és tartalmilag gazdagodik a káptalani és kolostori könyvtárak állománya. A könyv uralkodó formája a középkor végén még a latin kódex, de már terjed a magyar nyelvű kódex és a nyomtatott latin könyv is.

Ebből a korszakból Temesvári Pelbárt tudományos munkásságát emelném ki, mivel a maga korában az európai tudományosság élvonalába tartozott. Latinul írt könyveit Európa-szerte ismerték, hiszen rengeteg kiadásban láttak napvilágot. Egy mindent magába foglaló tudományos szintézist, egy olyasféle összegző enciklopédia összeállítását tűzte ki célul, mint amilyen Petrus Lombardus *Négyeskönyve* is volt. Művének címe: *Aureum Rosarium Theologiae*. 1500-ban készült el az első kötet, majd 1503 tavaszára a második és harmadik kötet. 1504-ben bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy nagyszabású művét befejezze, így tanítványa, Laskai Osvát írta meg a befejező, negyedik kötetet. A *Rosarium* nemcsak a mintául vett Petrus Lombardus-féle *Sententiarum libri quattuor* anyagát aknázza ki, de bőven merít Petrus Comestor, Alexander Halensis, Albertus Magnus és Johannes Duns Scotus kommentárjaiból is. Továbbá nem hagyható említés nélkül Anselmus és Vincentius Bellocensis hatása sem.

A világi tudományok terén a magyar reneszánsz korai szakaszában is csak latin nyelvű művek születtek. A történelem humanista feldolgozását olasz humanisták végezték el. Ezek közül Antonio Bonfini művét emelném ki, amely *Hungaricarum rerum decades IV et dimidia* címen ismert. A korszak egyetlen jogtudományi műve Werbőczy *Tripartituma* 1517-ből. Laskai Csókás Péter Erdélyben működő tanár és prédikátor *De homine illo in rerum natura miraculo et partibus eius essentialibus* címen adta ki filozófiai traktátusát 1585-ben Wittenbergben. Megindul a természettudományi, ezen belül főleg az orvosi tanulmányok sora is. Balsarati Vitus János sárospataki tanár a pestisről szóló tanulmányt írt *De remediis pestis prophylacticis* címen, amely 1564-ben látott nyomdafestéket.

A viszonylag szűk körű felhasználásra készült és nemzetközi érdeklődésre is számot tartó tudományos művek – és általában a tudomány – nyelve továbbra is

a latin maradt, de a XVI. század második felének humanizmusában megkezdődik az átváltás az anyanyelv használatára. Természetesen nem a mai értelemben vett tudományos művek még ezek. Szépirodalom, tudomány, tudománynépszerűsítés egybemosódik bennük. De mindenképpen ezek az első kísérletek egy-egy tudományág anyanyelven való megszólaltatására. Jelentőségüket elsősorban ebben kell látnunk.

A természettudományok területén Balsaráti Vitus János nagyszabású magyar nyelvű sebészeti művet ír *A magyar chirurgia, azaz a seb gyógyításának mestersége* címmel. Műve kéziratban maradt és elveszett. Magyar nyelvű orvosi könyvet állított össze 1577-ben Lencsés György *Ars medica* címen. A korabeli külföldi latin nyelvű művekkel azonos színvonalú munka kéziratban maradt, csak 1943-ban jelent meg nyomtatásban *XVI. századi magyar orvosi könyv* címmel Varjas Béla gondozásában. Frankovics Gergely *Hasznos es fölötte szikseges könyv, az Isten fiainak es vjet felő hiueknek lelki vigasztalásokra es testi epöletökre* (Monyorókerék, 1588) címmel jelentet meg könyvet, amely főleg evangélikus vallásérkölcsi elmélkedéseket tartalmaz és kevesebb orvosi tanácsot. A legismertebb betegségekre ajánl orvosságot.

Az orvosi, gyógyászati célok fordították többek érdeklődését a növénytan felé. Az első magyar nyelvű nyomtatott orvosbotanikai munka Melius Péter *Herbariuma*, amely Kolozsváron jelent meg 1578-ban Heltai Gáspárné könyvnyomtató műhelyében. Meliusra nagy hatással lehettek a külföldi füveskönyvek. A XVI. században jelent meg Brunfelds, Fuchs, Bock, Lonicerus füveskönyve. Melius *Herbariuma* hasonlóságot mutat velük. Minthogy művét akkor írta, amikor még a természettudományok nem váltak el mereven egymástól, még nem differenciálódtak, érthető, hogy ma több önálló tudományág is a magáénak érzi, a botanikusok mellett elsősorban az orvosok, a gyógyszerészek és a nyelvészek is. A *Herbarium* témáját az alcím is pontosan megjelöli: *Herbarivm. Az faknac fvveknec nevekről, természetekről, és hasznairól, magyar nyelwre, és ez rendre hozta az Doctoroc könyveiből az Horhi Melius Peter*. A könyvet Heltai Gáspárné előljáró beszéde nyitja meg, amelyben rávilágít a mű keletkezési körülményeire, fontosságára. A kiadó bízik abban, hogy az ő kicsinyded munkája e könyvnek kiadásában hasznos és *az magyar nemzetségnec épületire és méltóságára lesz*. A *Herbarivm*nek két nagy fejezetét különíthetjük el: az első az *Index, avagy Lajstrom, melybe előszer az betüknek rendi szerént Fákncac, Füeknec neuket kic ez konyvbe vadnak megírva Deákul, Magyarul és Németül megtalálod*. Ez tehát valójában betűrendbe szedett növénynévjegyzék, amelynek nagy a jelentősége a latin növénynevek magyarításában. A második rész a tulajdonképpeni herbárium, amelyben az egyes növényekről szóló fejezetek következetesen három részből állnak: az első a növény leírását tartalmazza, a második rész a növény belső hasznairól, a harmadik pedig a külső hasznairól szól. A növények leírásában semmilyen sorrendet nem lehet felfedezni, nincsenek sem betűrendben, sem fontossági sorrendben. A *Herbarium* ugyanis nem rend-

szertani, hanem orvosbotanikai munka. Jelentősége, hogy mégis ez tartalmazza az első florisztikai adatokat, mintegy 1236 növénynevet és névváltozatot népgyógyászati utalásokkal. A *Herbariumban* megőrzött gazdag növénynév anyagnak úttörő szerep jutott a magyar növényntani szakszókincs kialakulásában.

A magyar botanika bűvára volt Beythe András is. Növényntani érdeklődését a híres Clusius keltette fel, midőn Batthyány Boldizsár németújvári udvarának a vendége volt. Orvosbotanikai könyve *Fives könyv* (!) címmel jelent meg Németújváron. 275 növény magyar és latin nevét és magyar névváltozatát sorolja fel. 185 növény leírását szó szerint Meliustól másolta.

Ebben a korszakban születik az első magyar nyelvű aritmetikakönyv: *Aritmetica, az az a számvetesnecl tudomania*. A fordítást maga a könyvnyomtató Rodolphos Hoffhalter készítette, és 1577-ben Debrecenben jelentette meg. 1591-ben Kolozsváron lát nyomdafestéket a második aritmetikakönyv *Magyar arithmetica, az az számvetesnecl tudománya* címmel, amely a korábbi debreceni aritmetika bővített és átdolgozott kiadása.

Első magyar nyelvű jogi szakkönyvünk Werbőczy István *Tripartitumának* magyar nyelvű tolmácsolása, amely *Magyar decretvm* címmel Debrecenben jelent meg 1565-ben Hoffhalter nyomdájában. A fordítást Weres Balázs készítette. Országos törvényekből, szokásokból és az ország nagybíráinak ítéleteiből bontja ki Werbőczy a magyar jog elveit, amelyeket összefüggő rendszerré ő fűzött össze először. Valójában tehát ő tette lehetővé a magyar jog tudományos művelését.

Ebből a korszakból két magyar nyelvű történelmi tárgyú művet említhetünk: az első Székely István *Chronica ez vilagnac yeles dolgairól* című könyve (Krakkó, 1559), amely a Bibliára alapozott világkrónika, a második Heltai Gáspár *Chronica az magyaroknac dolgairól* című munkája, amely Kolozsváron jelent meg 1575-ben. A szerző könyvét a latinul nem tudó széles olvasóközönségnek szánta, ezért szötte művébe a szájhagyomány mondáit is.

A XVII. század elején születnek az első magyar nyelvű filozófiai művek. Tartalmi és formai szempontból egyaránt kiemelkedik közülük a sztoikus irodalom legnépszerűbb alkotásának, Epiktétosz *Enchiridionjának* töredékesen, kéziratban fennmaradt magyar fordítása, amely Thordai János kolozsvári unitárius professzor munkája. Ez a fordítás érett reneszánsz műprózánk terméke.

Az első magyar nyelvű útleírást Szepsi Csombor Márton készítette. Címe *Europica varietas*, Kassán jelent meg 1620-ban. Műve koncepciójának kialakításában nagy szerepet játszott a kor tudományos jellegű földrajzi és államismertető irodalma. De ő művét a széles olvasóközönségnek szánta.

A Bethlen Gábor udvarában keletkezett történelmi művek közül stílusának értékét tekintve a legkiemelkedőbb alkotás Háportoni Forró Pálnak Curtius Rufus fordítása: *Quintus Curtiusnak az Nagy Sándornak, makedónok királyának viselt dolgairól íratott históriája*, Debrecen, 1619.

A barokk korban a hollandiai egyetemeket látogató magyar peregrinusoknak módjuk volt megismerkedni a racionalista tudományosság elveivel. Már a szá-

zad derekán akadtak olyan puritánus értelmiségiek, akik a karteizianizmus úttörői lettek. Elsősorban Apáczai Csere János és néhány kolozsvári tanártársa, valamint a váradi iskola néhány professzora, köztük a jeles orvos, Enyedi Sámuel. A szellemi mozgalmak hatására jelentős filozófiai irodalom bontakozott ki, amelynek nyelve általában a latin volt. Magyar filozófiai műnyelv és irodalom megteremtésére egyedül Apáczai Csere János tett kísérletet. Fő műve a *Magyar Encyclopaedia*, amely Utrechtben jelent meg 1655-ben, bár a címlapon az 1653-as évszám szerepel. Az eszme, a tudományok enciklopédikus összefoglalásának igénye még Bisterfeld előadásából való. A mintát pedig Alsted *Encyclopaediája* adta. A közvetlen tette, amint Apáczai maga vallja, a szégyenérzet és a keserűség indította, midőn rádöbbsent, hogy az ország elmaradottságának legfőbb oka a magyar nyelvű világi műveltség hiányában keresendő. Újfajta munkának tekinti művét. Ismeretes, hogy Bacon is a tudományok újjáteremtésének, új alapokra helyezésének minősíti a *Novum Organumot*, amelynek feladata az emberi jólét alapjainak megvetése. Hollandiában, ahol a diák anyanyelvén tanulta az új tudományokat, természetszerűleg támadt Apáczaiiban az a gondolat, hogy a jólét, a civilizáció ennek tulajdonítható: „De mi szükség szavakra, ahol a tények bizonyítanak? Hát nem tanít-e minket mindennapos tapasztalat arra, hogy mindezek a népek, külön-külön mindenik – honfitársaink szégyenére – bővelkednek tudós férfiakban? Ennek bizony nem a legutolsó, hanem éppen a legelső oka az, ha minden érzékem meg nem csal, hogy vannak mindenféle, anyanyelven írott tudományos könyvek” – írta. Először hangzott el tehát magyarul Bacon jelszava: „a tudás hatalom.” Apáczai az *Encyclopaediát* iskolai könyvnek szánta, eredetiségre nem törekedett, munkáját ennek ellenére magas szintű tudatosság hatotta át. Műve anyagát kora legszínvonalasabb kézikönyveiből, lényegében Descartes, Ramus, a ramista Scribonius, a puritánus Fenner és Amesius, az enciklopédikus Alsted munkáiból válogatta. A művet előszó vezet be, amelyben a szerző üdvözli az igaz bölcsességre törekvő olvasót. Az *Encyclopaedia* ezt követően tizenegy részből áll. Az első rész címe: *A tudományok kezdeteiről*. Ebben a descartes-i metafizikával ismertet meg, megalapozva az emberi vizsgálódás lehetőségét. Ehhez kapcsolódik a logika (II–III. rész) mint a gondolkodás tudománya. A számtan és mértan (IV–V. rész) már a valóság ismeretét készíti elő, de még az elvont elmélet talaján mozog. A csillagászat (VI. rész) a leginkább matematikai jellegű természettudomány, átvezet a nagy terjedelmű VII. részhez, amely lényegében philosophia naturalis, az élettelen természet, a növényvilág, az állatvilág és az ember biológiai-fiziológiai bemutatása. A csinálmányokról szóló VIII. rész az emberi kéz műveit rendszerezi. Apáczai ide sorolja a leíró földrajzot, az építészetet és a gazdasági ismereteket. A fizikai valóság után a társadalom felé fordul. A történelem logikusan csatlakozik a társadalomtudományokhoz (IX. rész), majd a szerző áttér a gyakorlati filozófiára, és ezen a társas együttélés szabályozóit érti, az etikát, a háztartást, a politikát és a neveléstudományt (X. rész). A rendszert a teológia zárja

(XI. rész). A nyelvi-retorikai fejezettel, amely elmaradt, a könyv tizenkét fejezetet ölelt volna fel. Az egyes részek terjedelmét összevetve megállapítható, hogy 257 lap foglalkozik matematikával és természettudományokkal és 47 teológiával. A mű tehát erősen természettudományos jellegű.

Apáczai kisebb művei is szorosan kapcsolódnak az *Encyclopaedia* célkitűzéseihez. A még Hollandiában írt *Magyar logikátska* című kisebb munkáját, amely Gyulafehérváron jelent meg 1654-ben, Ramus nyomdokain haladva készítette, de forrása humanista példáit szép, könnyű és többnyire gyermeki példákkal cserélte ki, hiszen könyvét a gyermek Rákóczi Ferencnek ajánlotta. Apáczai ebben a művében nem törekszik olvasmányosságra, hanem a logika alapvető kérdéseinek szakszerű kifejtésére, „hiszen a logika oly tudomány, amely megtanít a dolgoknak közönséges tekinteteknek feltalálására és azoknak jó megítélésére” – vallja. A logikának két fő része van: „a dolgok tekinteteinek feltalálása (inventio) és azoknak egybefoglalásuk (dispositio, iudicium) – írja. A szerző utolsó éveinek tanító munkáját tükrözi a kéziratban maradt *Philosophia naturalis*. Ez a *Magyar Encyclopaedia* filozófiai és természettudományi részeinek latin nyelvű átdolgozása.

A közműveltség emelésének az a programja, amelyet Comenius és a puritánusok meghirdettek, s amelyet Apáczai oly magas fokú eszmeiséggel képviselt, a század utolsó évtizedeiben sem merült feledésbe. Több kiváló, nagy tudású férfi szentelte életét, szervezőerejét és tollát a tudomány művelésének, hívei Apáczai ama felismerésének, hogy a tudományokat széles körben csak anyanyelven lehet megismertetni. Ebben a korszakban jelenik meg az első magyar nyelvű nyelvtan Geleji Katona István tollából *Magyar Grammatikátska* címmel Gyulafehérváron 1645-ben. Művét Geleji a *Titkok titka* című könyvéhez csatolva adta ki. Ennek ellenére önálló műnek tekinthető, ugyanis külön ívjegekkel és levélszámozással van ellátva.

A század végi művelődési törekvések kiemelkedő képviselője Pápai Páriz Ferenc. Ő a harcos puritánus, coccejánus értelmiségnek a neveltje. Apáczai már halott, amikor az erdélyi karteziánusok az 1660-as, 1670-es években diadalra viszik Descartes filozófiáját és a puritanizmusból kinövő, de bölcséletileg Descartes-ra támaszkodó coccejanizmus racionalista teológiai irányzatát. Ennek legmarkánsabb képviselője az a Csernátóni Pál, akiről Pápai Páriz följegyzi naplójába: „...elsősorban neki köszönhetem mindazt, amit tudok a földrajzból, történelemből és az igaz filozófiából.” Orvosi, természettudományi érdeklődése tehát már ekkor jelentkezik. Bázelen folytat orvosi tanulmányokat, és doktori diplomával tér haza 1675-ben. A világi tudományok iránti érdeklődésével, nyelvi tudatosságával tűnt ki. Munkásságának gerincét címükkel is egységbe fonódó könyvek alkotják, amelyek az ember magatartására adnak útmutatást. *Pax animae* (Kolozsvár, 1680), *Pax corporis* (Kolozsvár, 1690), *Pax aulae* (Kolozsvár, 1696), *Pax sepulchri* (Kolozsvár, 1698). Pápai vezető eszméje tehát már nem a puritánus kegyesség, hanem a béke, és ennek szemszögéből méri fel az ember életének lelki (vallásos), morális, társadalmi és ezzel szerves egységben egész-

ségügyi problémáit. E négy könyvet Pápai Páriz részben fordította, részben önállóan szerkesztette olvasmányai vagy tapasztalatai alapján. A *Pax animae* franciából való fordítás, a *Pax sepulchri* német írásból szedegetett, a Salamon regulái nyomán haladó *Pax aulae* szövegét részben franciából fordította, részben máshonnan merítette, végül a *Pax corporis* teljesen eredeti szerkesztés, ennek anyagát élő tudós tanítóitól, régiek írásaiból és a saját egyéni tapasztalataiból merítette. A mű teljes címe: *Pax corporis, az az: Az emberi Testnek belső Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről s azoknak Orvoslásának módgyáról való Tracta*. Valójában ez az első, nyomtatásban megjelent teljes, magyar nyelvű orvosi könyv.

Pápai Páriz művét magyar nyelvűségében kétségtelenül meghatározza a XVI. századi magyar orvosi nyelv, de még inkább annak gazdag élő forrása: a népi gyógymódok szókincse és a gyógynövények áttekinthetetlenül gazdag névanyaga. Nem mesterkélt műnyelven szólal meg tehát Pápai Páriz, hanem a fejedelmi udvarban, a nemesi udvarházakban, a polgári otthonokban és az írástudatlanok között egyaránt érthető magyar nyelven. Ezzel a könyvével, mint maga írja később, „a magyarnál azelőtt soha nem taposott útra” lépett, a természettudományi gondolkodást és a népfelvilágosító törekvést egységbe fogva.

Pápai Páriz könyve beosztásában, akárcsak a legtöbb XVI-XVII. századi alapvető orvosi mű, a betegségeket és gyógyításukat a *fővel* kezdi. Összesen hét könyvben halad végig a fő, a fő némely részei, majd a tüdő és a szív, a gyomor és a belek, a máj, a lép, a vese betegségein át a hideglelésekig. Az 1695. évi kiadást a *külső nyavalyákról* szóló nyolcadik könyvvel s elején *Ajánlólevéllel* bővítette ki. A könyvek fejezetekre oszlanak, s a hatvannyolc fejezetben összesen száz betegséggel és azok különböző gyógymódjaival foglalkozik.

Laskai János *Justus Lipsiusnak a polgári társaságnak tudományáról írt hat könyvei* (Bártfa, 1641) az első magyar nyelvű politikai mű. Laskai Justus Lipsius *Politica*-ját fordítja magyarra. Fordítása közepes irodalmi teljesítmény. Igyekezett visszaadni az eredeti mű értelmét, stílusát azonban nem tudta érzékeltetni.

Kászoni János jogi tárgyú műve, a *Directio Methodica* Lőcsén jelent meg 1650-ben. A szerző művét latinból fordította, és az ország törvényhozásáról nyújt átfogó képet.

Az aritmetikakönyvek sorát gazdagítja Tolvaj Ferenc munkája: *Az Arithmetikanak, avagy az számlálásnak öt Speciesinek rövid Magyar Regulákba foglaltatott Mestersége*, Debrecen, 1675.

Ebben a korszakban két kertészeti könyv is napvilágot lát: Lippai János *Posoni kert* (Bécs, 1664), valamint Nadányi János *Kerti dolgoknak leírása* (Kölozsvár, 1669). Mindkettő gyakorlati kérdésekkel foglalkozik, ilyen jellegű tanácsokkal látja el az olvasót. Ekkor jelenik meg az első magyar nyelvű állattan könyv is, Miskolci Gáspár *Egy jeles vadkert* című műve Lőcsén, 1702-ben. A könyv valamennyi ismert állat külső leírását nyújtja, de emellett az állatok természetét, mozgását, lakhelyét és hasznát is bemutatja.

A késő barokk évtizedek kiemelkedő magyar tudósa Bod Péter. Tudományos munkássága sokoldalú: a teológiát, egyházjogot, egyháztörténetet, államismertet, nyelvtudományt és irodalomtörténetet is felölelte. Legjelentősebb alkotása magyar nyelvű írói lexikona, a több mint 500 írot ismertető *Magyar Athenas*, amely 1766-os jelzéssel (valójában 1767-ben) Szebenben jelent meg. Szenczi Molnár Albert és Pápai Páriz Ferenc példájára elsősorban a kulturális hagyaték tanulmányozásának szentelte életét. Páratlan gyűjtőmunkát végzett. Közvetlenül előkészítette Aranka Györgynek és társainak, a felvilágosodás nagyjainak fellépését. Tudós társaság felállításának sürgetésével szintén a következő korszak fontos törekvéseinek az előfutára. Bod Péter tudományos munkásságának szerves részét alkotta – Szenczi Molnár, Apáczai Csere és Pápai Páriz erőfeszítéseihez hasonlóan – a magyar nyelv művelésére, fejlesztésére való törekvés. Saját tapasztalatból tudta, hogy a magyar szókincs nem elégséges minden fogalom kifejezésére. Ezért elismerően adózott a *boldog emlékezetű Apáczai Csere János fáradtságának, aki majd mindenféle tudományokhoz tartozó szókat magyarul adott elő, melyben őt vagy senki, vagy igen kevesen követték*. Az általa javasolt tudós társaságnak egyik fő feladatául éppen Apáczai kezdeményezésének folytatását szánta, valamint egy új magyar nyelvtan kidolgozását.

Földrajzi ismeretterjesztő művet adott ki Hübner János *A geográfiai tudománynak első kezdete címmel* 1749-ben Hallóban. A könyv világföldrajz, amelyben a világ országairól és azok nevezetesebb városairól ír. Földrajzi ismeretterjesztő művet írt Bertalanffy Pál is *Világnak kétrendbéli rövid isméréte* címmel. Nagyszombatban jelent meg 1757-ben. Szintén világföldrajzot adott ki Vetsei P. István *Magyar geográfia* címmel Nagykárolyban 1757-ben. Az alcím pontosítja a mű témáját: *Az az az egész világ négy részeinek rövid leírása*.

A magyar nyelvű népszerű orvosi irodalom egy nemzedéknyi hallgatás után ismét jelentkezett. Sopronban, Győrben, Budán egész sor felvilágosító jellegű, népszerű magyar orvosi kiadvány jelent meg. A sort Neuhold János, Nógrád megye, majd Komárom megye főorvosa nyitotta meg a himlős, kanyarós gyermekek gyógyításáról közzétett *Fundamentumos oktatás* című művével, amely Sopronban látott napvilágot 1736-ban. A mű elsősorban gyakorlati tanácsokkal látta el a két betegségben szenvedőket. Gömöri Dávid győri orvos *A pestisről való orvosi tanácslás* (Győr 1739) címen jelentetett meg népszerű művet.

Maróthy György írta meg az első iskolai számtankönyvet: *Arithmetica, vagy a számvetésnek mestersége* címmel (Debrecen, 1743). Amint a szerző kifejti, az addig ismert magyar nyelvű aritmetikákat szerette volna megjobbítva kinyomatni.

Miskolczy Ferenc a szerzője az első magyar nyelvű sebészeti könyvnek. Címe: *Manuale chirurgicum*, Győrben jelent meg 1742-ben.

A magyar történelemkönyvek sorát Csatári János *Magyarország históriájának rövid summája* (Halle, 1749) című műve szaporítja. Molnár János *A régi jeles épületekről* (Nagyszombat, 1760) című könyve az első magyar nyelvű művészet-

történet, amelyben a régi világ jeles épületeit mutatja be a világ kezdetétől a Római Birodalomig. Az első önálló könyvként megjelent magyar nyelvű filozófia Sartori Bernárd *Magyar nyelven filozofia* című műve, amely Egerben látott napvilágot 1772-ben. A szerző művét híres bölcselek előadásáiból szerkesztette egybe. A filozófiának három témakörét különíti el: az első a logika, amely a helyes okoskodásnak módjait fogalmazza meg, a második a metafizika, azaz a lelkekről való tudomány, a harmadik pedig a fizika, azaz a természeti dolgokról való tudomány.

Végezetül hadd hívjam fel a figyelmet arra, hogy a XVI–XVIII. században Erdélynek, az erdélyieknek igen fontos szerep jutott az anyanyelvű tudományosság megteremtésében és továbbfejlesztésében. E szereppel kapcsolatban külön kívánom hangsúlyozni a szótáraknak és a szótáríróknak a jelentőségét. Gondolok itt arra, hogy Szenczi Molnár Albert latin–magyar szótára 1604-ben számos tudományos terminusnak adta meg sugallatos magyar megfelelőjét, az általa elkezdett munkát Pápai Páriz Ferenc latin–magyar szótára, majd e szótár új kiadásával Bod Péter folytatta, döntő befolyást gyakorolva több évszázad magyar tudományosságára.

Irodalom

Bán Imre, *Apáczai Csere János*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958 (Irodalomtörténeti könyvtár, 2.)

Kabán Annamária, *A magyar tudományos stílus a kezdetektől a felvilágosodás koráig*. Szemiotikai, szövegnyelvészeti megközelítés. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1993. (Linguistica. Series A. Studia et disertationes, 12)

Tarnóc Márton (szerk.), *Magyar gondolkodók 17. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1979. (Magyar remekírók)

MÁTHÉ DÉNES

APÁCZAI CSERE JÁNOS ETIKAI FELFOGÁSÁRÓL

Előadásomban a *Magyar Encyclopaedia* tizedik fejezete alapján szeretnék beszélni Apáczai Csere János etikai felfogásának néhány jellemzőjéről. A szakirodalomban mások mellett Tavasz Sándor (1925), Bán Imre (1958, 1976), Szigeti József (1977), Fábíán Ernő (1984), Egyed Péter (2003) foglalkozott ezzel a kérdéskörrel, megvizsgálva vagy legalább utalva arra is, hogy Apáczai valláserkölcsei felfogása milyen viszonyban áll mestereinek és forrásainak a szemléletével. Itt nem térek ki ezekre a szempontokra, sem Apáczai más írásai etikai kérdéseket érintő részeinek elemzésére, hanem a 350 évvel ezelőtt megjelent mű említett fejezetének tematikus tagolásához, gondolatvezetéséhez s néhány központibb kérdéséhez fűzök megjegyzéseket. Ugyanis az Enciklopédia egyetlen fejezete is bőséges anyagot szolgáltat egy ekkora terjedelmű tanulmány számára – ha az a célunk, hogy magának Apáczai Csere Jánosnak a gondolatait vegyük szemügyre. Rá való hivatkozásaimat főműve 1977-es kiadásából veszem.

1. A *Magyar Encyclopaedia Az embernek magaviseléséről* című részének bevezető cikkelyeiben két sajátosságra figyelhetünk fel. Az egyik az, hogy Apáczai az emberi létezés feladatainak posztulátumszerű meghatározásakor nemcsak erkölcsi eszmény(ek)re utal, hanem épp ennyire fontosnak tartja a megismerést, éspedig a transzcendencia megismerését is: „Az embernek ez életben végbenviendő dolgai a jó magaviselés és az Isten felől való igaz tudomány.” A másik figyelemre méltó sajátosság az, hogy a református Apáczai az isteni akarat összegzéseként nem a testté lett Igére, nem a krisztusi evangéliumra, hanem az Ószövetségre hivatkozik: „Istennek akaratja a tízporoncsolatban adattatik summa szerént ki” (1977. 378).

Apáczai etikai alapállásának első sajátosságára rábólinthatunk: a *megismerés* fontosságának a hangsúlyozása tökéletes összhangban van nemcsak az Enciklopédia, hanem Apáczai mindenik írásának szellemiségével. Ugyanakkor a filozófusi-teológusi látásmód velejárója, hogy az emberi praxis erkölccstanát nem önmagában, hanem metafizikai-teológiai összefüggésekben mutatja be. E két általános szempontnál azonban konkrétabb tartalmat is tulajdoníthatunk a szóban forgó kijelentésnek: 1) Apáczai többször hivatkozik az „igaz vallás”-ra, s nyilvánvaló, hogy utalásának részben felekezetközi éle, részben az igaz és a hamis vallást egyénre szabottan is szembeállító jellege van; 2) azt is többször nyomatékosítja, hogy Isten és a Biblia igaz megismeréséhez a világi tudományok ismerete is nélkülözhetetlen. Ezzel a teológián kívüli diszciplínák fontosságára hívja fel a figyelmet, amelyek gyakorlati rendeltetésük mellett a teremtett világ megismerésén